

'איגרת רחום'

לתכניו ומבנהו של פרק ד' בספר עזרא

כל דיון במהותה של איגרת רחום, המפורטת בפס' יב-טז בפרק הרביעי של ספר עזרא, בזמנו של המאורע (שם, ז), בתוצאות שנגרמו בעטייה של האיגרת (י-כג) ובקשר בין איגרת זו לבין המסופר בראשיתו של הפרק על ההפרעות לבניית הבית השני (ד-ה) ובסיומו (כד) - חייב להתייחס גם ל"שטנה" שנכתבה בימי אחשורוש "על יושבי יהודה וירושלם" (ו).

בפרק ד' בספר עזרא נמנים ארבעה ממלכי פרס לפי סדר זה: כורש, דריוש, אחשורוש וארתחשסתא. לפי שיטת¹, זהו סדרם הכרונולוגי של מלכי פרס, ובעניין זה הסכים עמי הרב מ' סבתו².

לפי פשוטם של מקראות ועל פי הקשרם, דן פרקנו בשלושה סוגי התנכלויות שצוררי ישראל בארץ ישראל ובפרס התנכלו לעם ישראל.

מגמתה של ההתנכלות הראשונה הייתה להשבית את מלאכת בנייתו של הבית השני בירושלים, סמוך לראשית בנייתו, כפי שפורש בעברית: "מרפים ידי עם יהודה ומבלהים (קרי - ומבהלים) אותם לבנות" (שם, ד), והבניין שמדובר בו הוא "לבנות בית לאלהינו" (ג). וכן בלשון הארמית: "עבידת בית אלהא די בירושלם" (כד). ההתנכלות זו החלה כבר בימיו של כורש, שהתיר תחילה את בניית הבית, אלא שלאחר מכן 'החמיץ' בהשפעתם של "צרי יהודה ובנימין" ובהתערבות "יועצים" בחצר המלך שטרחו "להפר עצתם" של שבי ציון לבנות את הבית (ה). גם בימי המלכים שמלכו אחרי כורש בטלה מלאכת הבנייה, ולא נתחדשה "עד שנת תרתין למלכות דריוש" (כד; והשווה: חגי, א', יד-טו).

ההתנכלות השנייה שנרמזה בפרקנו, ומהותה לא נתפרשה, הייתה בימי אחשורוש, ואף היא התייחסה לירושלים, אך לא לעיר או למקדש שבתוכה, אלא ל"ישיבי יהודה וירושלם" (עזרא, ד', ו). ההתנכלות זו נרמזה בלשון "כתבו שטנה על..."³, ולא נתפרשו דברי השטנה מהם.

ההתנכלות השלישית היא המפורטת ביותר בפרקנו, וזמנה "במלכות ארתחשסתא" (ז). ההתנכלות הזאת מפורטת באיגרת רחום (יב-טז), והיא עוסקת בבניית העיר ירושלים ובשכלול חומותיה (יג). באיגרת זו ובמכתב התשובה עליה מאת המלך אין זכר לבית המקדש, אך העיר - "קריאתא" - וחומותיה - "שוריא" - נזכרות במודגש פעם אחר פעם³. תוצאותיה של התנכלות זו היו הרות אסון, משעשה המלך ארתחשסתא לדברי המלשינות שבאיגרת רחום, וציווה להשבית "באדרע וחיל" את מלאכת הבנייה (כא-כג).

* במאמר זה מוצעת דרך חלופית להבנת הפרק. השונה מן הדרך שהציע הרב מ' סבתו במגדים ה, תשמ"ח, עמ' 25-31.

1 ראה: ש' הכהן, מבוא לספרי שיבת ציון במקרא, תשמ"ח, עמ' 73-74.

2 מ' סבתו, 'איגרת רחום', מגדים ה, תשמ"ח, עמ' 25-31.

3 "קריאתא", העיר, בצורות שונות, נזכרת כאן שבע פעמים; ושלוש פעמים נזכרות "שוריא" (בצורות שונות). דהיינו חומותיה.

ניתן לסכם בקצרה את מטרתיהן השונות של שלוש ההתנכלויות:

זו שבימי כורש (ועד שנת שתיים לדריוש) נועדה לבטל את בניית המקדש. זו שבימי אחשורוש נועדה, ככל הנראה, לפגוע ביושבי יהודה וירושלים. זו שבימי ארתחשסתא נועדה לבטל את בנייתה של העיר ירושלים.

זמנם של ששת הפרקים הראשונים בספר עזרא הוא החל "בשנת אחת לכורש" (שם, א', א) ועד שנת שש לדריוש (ו', טו). אף על פי כן הזכיר הכתוב בשני מקומות בפרקים אלה מלכים שמלכו בתקופות מאוחרות יותר מפרק זמן זה: בפרק ד', שאנו דנים בו, נזכרו מעשים שאירעו בימי אחשורוש ובימי ארתחשסתא, ובפרק ו', פס' יד, בציון הסיום המוצלח של בניית בית המקדש הזכיר הכתוב את שמו של ארתחשסתא בצדם של כורש ודריוש.

שרבוב זה של מעשים מאוחרים או הזכרת שם מלך שמלך בתקופה מאוחרת, שלא ברצף הסיפורי שהכתוב עוסק בו, שאף בה יש משום הקדמת המאוחר, הם מן המאפיינים של ספר עזרא בפרט ושל ספרים רבים במקרא בכלל.⁴

טרם שנעמוד על מגמת שיטה זו של בעל ספר עזרא, נברר את מהותם של שני האירועים שהוכנסו לפרקנו שלא במקומם ושלא לפי סדרם הכרונולוגי: כתב השטנה שנכתב בימי אחשורוש ואיגרת רחום.

אחשורוש הנזכר בפרקנו הנו ככל הנראה אחשורוש בעלה של אסתר המלכה⁵, כי לבד מאחשורוש זה נזכר במקרא רק עוד אחשורוש אחד, הוא אבי דריוש המדי (דניאל, ט', א).⁶ על מהות השטנה שנכתבה בימי אחשורוש אפשר להציע שני הסברים, והלומד יבחר מביניהם את זה הנראה לו כמתאים יותר על פי הקשר הכתובים והמאורעות.

⁴ בחקר הסיפור המקראי מקובל לכוונת את התופעה של הקדמת המאוחר ברצף הסיפורי בשם 'הטרמה', והוא חלק מן המידה הלייב במידותיו של ר"א בנו של ריה"ג, המכונה "מוקדם ומאוחר שבפרשיות".

נדגים את דרך הטרמה במקרא מן התורה, מן הנביאים ומן הכתובים. בכל מקרה שבו הקדים הכותב והביא סיפור או אזכור מאוחר, שאיננו במקומו הכרונולוגי, הייתה לכותב מגמה ברורה לדרך כתיבה זו, ובדרך כלל לא קשה לעמוד עליה. בתורה היכן? "ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה עד באם אל ארץ נושבת" (שמות, ט"ז, לה). או על פי שהרצף הסיפורי שהפרשה מדברת בו הוא מיציאת מצרים ועד כניסתם למדבר, בחודשים ניסן ואייר, הקדים הכתוב בפרשת המן שירד לראשונה במדבר סין חודש אחד אחר יציאת מצרים, וסיכם שהמן המשיך לרדת ולזון את ישראל במשך ארבעים שנה עד בואם לארץ כנען. כך דרכו של המקרא לסיים פרשה שהחל בה ולסכמה עד סופה.

בספרי הנביאים היכן? בפרשת הנחלות בספר יהושע, בתיאור נחלת דן, מביא הכותב את הידיעה "ויעלו בני דן וילחמו עם לשם... וירשו אותה... וישבו בה ויקראו ללשם דן..." (יהושע, י"ט, מז). והלא לא נכבשה לשם (היא ליש) על ידי בני דן בימי יהושע, אלא מאוחר יותר, בתקופת השופטים (שופטים, י"ח, על פי סדר עולם רבה, פרק י"ב). מה ראה אפוא הכותב להקדים ולהביא את הידיעה על כיבוש דן בספר יהושע, שלא במקומו, נראה לומר, שביקש הכתוב לכלול גם את דן בגבולות הארץ, ושנעשה כיבושה של דן על דעת כל ישראל (ראה ר"י קיל, בפירושו ליהושע שם, בסדרת ידעת מקרא). בכתובים היכן? בייחוס בני יהויכין בפרק היחס של משפחת בית דוד (דברי הימים א, ג), מראשיתה ועד אחריתה בסוף הבית הראשון, צירף הכותב גם את צאצאי יהויכין דור אחר דור עד ימי שיבת ציון (שם, יג-כד), עד הזמן שבו נכתב ספר דברי הימים (מעין "עד היום הזה"). בהטרמה זו ביקש הכותב לרמוז, שזרע דוד לא נשבת חלילה, וכדברי נביאם של שבי ציון - "הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח... והוא ישא הוד וישב ומשל על כסאו" (זכריה, ו', יב-ג). משסיים הכותב את שושלת בית דוד מימי יהויכין ועד ענני, שב בראש פרק ד' ומנה את ייחוסו יהודה שפתח במנינם בפרק ב'.

⁵ אחשורוש הותיר כתובת על תבליט באיתון שער המעלות בארמונו שבפרסיפוליס ובה כתב לאמר: "אנכי אחשורוש המלך הגדול, מלך המלכים... בו דריוש המלך לבית אחמנש" (על פי תרגומו של זר כבוד, בידעת מקרא לספרים עזרא ונחמיה, נספחות, עמ' 12). אחשורוש מלך בשנים 486-465 לפנה"ס.

⁶ לפי המסופר בספר דניאל קיבל דריוש המדי את השלטון בבבל (שם, ו', א) וזאת אחר הריגת בלשצר, שליטה האחרון של בבל (שם, ה', ל). על אביו של דריוש המדי, אחשורוש (שם, ט', א) אין בידינו כל ידיעות במקרא או בספרים חיצוניים.

באמצעות הביטוי "כתבו שטנה" (בפס' ו), והשימוש המרובה בפועל 'כתב' במגילת אסתר⁷, ניתן לערוך מעין גזרה שווה בין הסיפור המרכזי שבאסתר לבין הפסוק בפרקנו המזכיר כתיבת שטנה בימי אחשורוש⁸. לפי זה לא מן הנמנע שכתבת השטנה הנזכרת בפרקנו, שאירעה בימי אחשורוש, היא גזרת המן אודות השמדת העם היהודי, שנכתבה בפקודתו בימי אחשורוש, ונשלחה לכל מדינות המלך. מאחר שצירו המרכזי של ספר עזרא הוא "יהודה וירושלם" (בניגוד למגילת אסתר 'המסתירה' את ארץ ישראל ודנה בארצות הגולה בלבד⁹), לא נאמר בפרקנו שהשטנה שנכתבה בימי אחשורוש התייחסה ליהודי כל מאה עשרים ושבע המדינות, אלא ל"ישיבי יהודה וירושלם".

אחר שנכתבה מגילת אסתר לדורות, נודע לכול שאלבא דאמת ריחפה סכנת כליה על יהודי כל הארצות ולא - כמשתמע מספר עזרא - על "ישיבי יהודה וירושלם" בלבד. בעל ספר עזרא על פי דרכו ועל פי מגמתו הזכיר את הסכנה שנבעה מכתב השטנה בימי אחשורוש ליושיבי יהודה וירושלים בלבד.

אמנם הנחה זו, שמכתבי השטנה שנכתבו במלכות אחשורוש הם איגרות המן, נתקלת בקושי הציון "ובמלכות אחשורוש בתחלת מלכותו". האמנם תואם זמן זה את הידוע לנו על זמנה של גזרת המן, שאושרה על ידי אחשורוש בשנת שנים עשרה למלכותו, כפי שמפורש באסתר, פרק ג'? וכי ניתן לומר על שנת שנים עשרה למלכותו שהיא "בתחלת מלכותו"¹⁰? ואולם מן הכתובות שנתגלו בשושן ידוע לנו שאחשורוש מלך עשרים ואחת שנה (486-465)¹¹, ובמקומות שונים בספרות חז"ל נרמז שבשנות התמלכותו הראשונות עדיין לא נכונה הממלכה בידו¹².

ואולי לא התייחס הכתוב בספר עזרא אל שנות מלכותו הראשונות שנמנו וספר אסתר כאל שנות מלכות של ממש, ומכאן, שאפשר לשייך את המאורע הקשור בגזרת המן עדיין "לתחלת מלכותו" של אחשורוש. יש מקום להנחה שהמשתה הגדול המתואר בהרחבה בפרקיו הראשונים של ספר אסתר הוא ביטוי להתמסדות ממלכתו. לפי הנחה זו, נמצא ששנת שנים עשרה לאחשורוש (לפי אסתר) אינה אלא שנת עשר למלכותו המוחלטת, ומתוך עשרים ואחת שנים שמלך, נחשב זמן זה עדיין כ"תחלת מלכותו", ובניגוד לסוף מלכותו.

7 חמש עשרה פעמים באים במגילת אסתר פעלים מן השרש "כתב" ועוד שבע פעמים באים שם שמות עצם משרש זה. אמנם השם 'שטנה' איננו מפורש במגילת אסתר, אך מצאנו אותו בפיטוט ובתפילה כמתייחס לאיגרות המן. בסליחה "אדם בקום עלינו" שנתחברה ע"י מנחם ברבי מכיר לתענית אסתר בא החרוז - "...כתב שטנה ועצב... נטעה במניין קצב...".

9 שהרי מפליא ביותר הוא דבר העלמת הנעשה בארץ ישראל בימי אחשורוש: שיבת היהודים לארצם ובניית בית המקדש.

10 במסגרת תיאור החרדה לשלומם של העם המפוזר והמפורד בין העמים היה מן הראוי להזכיר, ולו בקצרה, שביצוע גזרת המן היה עלול להכחיד את היישוב היהודי בארץ ישראל, וכתוצאה מכך היה גורם לחורבן חדש. אולם בין ספרי המקרא יש יחסי גומלין. כשם שבמגילת אסתר אין זכר לירושלים בבניינה אלא רק לזו בעבר הרחוק, שממנה גלה יהויכין והגולים עמו, כך לא מזכיר ספר עזרא את יהודי הגולה. לדידו נסתיימה גלות בבל "בשנת אחת לכורש", והביטוי "העלות הגולה" בסיומו של פרק א' מבקש לומר: הגלות נסתיימה והגולה עלתה לארץ.

11 על סמך קושיה זו דחה ראב"ע בפירושו לדניאל, י"א, ב, את האפשרות שכתב השטנה הנוכר בעזרא, ד', ו, רומז למכתבי השטנה של המן.

12 ראה לעיל הערה 5.

13 "המלך" (אסתר, א', א) - ועדיין לא מלך" (אס"ר, פ"א, ד); "עשה שלוש שנים בלא כתב ובלא כסא" (שם, שם, טו), ועוד. והפרשנים ביארו את פשר המשתה שערך בשנת שלוש למלכותו: "ששקט ממלחמות הודו וכוש" (ראב"ע); וראה גם ב'דעת מקרא' (שם).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ואולם ניתן להציע גם דרך שנייה בביאור מהות השטנה שנכתבה בימי אחשורוש. בתחילת מלכותו של אחשורוש בן דריוש כתבו צרי יהודה ובנימין שטנה, הדומה בתוכנה וברוחה לאיגרת רחום, על כוונותיהם של היהודים למרוד במלכות פרס. בשנות מלכותו הראשונות של אחשורוש הוא היה טרוד בטרדות שונות, ביניהן היה עליו לדכא מרד שפרץ במצרים, ואולי ביקשו צוררי ישראל לנצל תקופה קשה זו לאחשורוש לטובת האינטרסים שלהם. שונאי ישראל ביקשו כנראה לערער על זכויותיהם של שבי ציון ביהודה, שהשיגו בימי דריוש. גם לפי הסבר זה אין השטנה הנזכרת כאן מתייחסת לבניין הבית (שבנייתו כבר הושלמה בימי דריוש) וככל הנראה גם אין השטנה קשורה לבניין העיר, שכן מפורש בכתוב שהשטנה התייחסה ל"ישבי יהודה וירושלם". לפי הנחה זו באה שטנת המן בשנת שנים עשרה לאחשורוש, שנים אחדות אחר שטנה זו, שמקורה ככל הנראה בשכני יהודה בארץ ישראל. דברי המן על היהודים שאת "דתי המלך אינם עשים" (אסתר, ג', ח), עוררו מחדש בלבו של אחשורוש את חשדנותו ואת ספקותיו ביחס לנאמנותם של היהודים, ספקות שנתעוררו "בתחלת מלכותו" בעטייה של השטנה הנזכרת בעזרא, ד', ו.

*

הסיפור השני בפרק ד', החורג מן המסגרת ההיסטורית-כרונולוגית "ימי כורש... ועד ימי דריוש" הוא הסיפור על איגרת רחום והקשור בה. מן המקרא אנו מכירים רק מלך אחד בשם "ארתחשטא", הוא המלך הפרסי שהעניק לעזרא הסופר את כתב הנושטון שעל פיו הוכר חוק התורה כחוקתה של מדינת יהודה (עזרא, ז', יב-כו), וזהו אותו המלך שכעבור שלוש עשרה שנה העניק לנחמיה רשיון לבנות את ירושלים, ואחר מינהו לשמש בה פחת יהודה מטעם שלטון פרס¹³. לכאורה תמונה הידיעה בפרקנו שארתחשטא שעה לשטנתם של צרי יהודה ומנע בעד היהודים לבנות את חומות ירושלים, שהרי לפי פרקיו הראשונים של ספר נחמיה ארתחשטא התיר לנחמיה לבנות את העיר ואף העניק לו סיוע ממלכתי למפעל זה באמצעות איגרת לאסף שומר הפרדס¹⁴. נקל לתרץ 'סתירה' זו בשתיים: רשיונו של ארתחשטא ניתן לנחמיה רק בשנת עשרים למלכו, אחר שעזרא כבר שהה בארץ שלוש עשרה שנה. איסורו של ארתחשטא לבנות את העיר חל בשנות מלכותו הראשונות של ארתחשטא, כנראה לפני עליית עזרא לירושלים. ועוד: כל דבר שנעשה במלכות פרס דרש רשיון מלכותי, ולא עלה על דעת איש או קבוצה בתקופה הפרסית לעשות גדולה או קטנה ללא רשיון מלכותי¹⁵. בה במידה שהפרסים היו מוכנים לסייע בנדיבות למפעלי בנייה שהם

¹³ על פי נחמיה, ה', יד. אשר לשאלה מדוע לא נמסר דבר מינויו של נחמיה לפחה בפרקיו הראשונים של הספר ונמסר רק באיחור - אכמ"ל.

ארתחשטא, שמינה את נחמיה לפחה בארץ יהודה הוא ככל הנראה המלך הנחשב במחקר ההיסטורי כארתחשטא הראשון, שמלך בשנים 423-465 לפנה"ס (כדעת זר כבוד ב'דעת מקרא' לעזרא ונחמיה, נספחות, עמ' 13), או כדעת אחרים בשנים 421-465. בכתובת פרסית שנמצאה, חקוקים דברי המלך האלה: "אנכי ארתחשטא המלך הגדול מלך המלכים... בן אחשורוש המלך, דריוש המלך לבין אחמנש..." (על פי זר כבוד, שם, שם). ההיסטוריונים מכירים עוד שני מלכים בשם 'ארתחשטא': ארתחשטא השני (359-404) וארתחשטא השלישי (338-358). שני מלכים אלה מלכו אחר חתימת ספר נחמיה וזכרם לא נשמר בתי"ד.

¹⁴ על פי נחמיה, ב', ח. "שמר הפרדס" היה הפקיד הממונה על יערות המלך (זר כבוד). באיגרתו של המלך נצטווה אסף שומר הפרדס לספק עצי בנייה לצרכיו של נחמיה בירושלים: לצורך בניין העיר ולצורך הקמת בית הפחה.

¹⁵ כך נצרכו, למשל, שבי ציון לרשיון מיוחד להשיט ארזים מן הלבנון אל יפו (עזרא, ג', ז), אף שהיהודים ניהלו משא ומתן מסחרי עם הצידונים והצורים על כך (שם).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

עצמם יזמו לבנות, או התירו את בנייתם¹⁶, הם הקפידו והחמירו שלא ייעשה דבר ללא רשותם. כל ניסיון לקבוע עובדות בשטח ללא רשיון מלכותי סוכל לאלתר.

לפי הסברנו מתייחסת איגרת רחום לניסיונם של היהודים לבנות את העיר ירושלים ולשקם את חומותיה ההרוסות מבלי שביקשו רשיון לכך ממלכות פרס. עירנותם של צרי יהודה ובנימין בארץ ישראל סיכלה את תכניתם של אנשי ירושלים, וככל הנראה הושבתה מלאכת הבנייה סמוך להתחלתה "באדרע וחיל". כחמש עשרה שנה לאחר מכן דיווח חנני, אחי נחמיה, שחזר מביקור בירושלים, אודות "ירושלם מפרצת ושעריה נצתו באש" (נחמיה, א', ג). למשמעות תיאור זה של חנני הוצעו שני פירושים. הפירוש האחד, של רש"י, בפירושו לנחמיה על אתר: "וחומת העיר הרי היא פרוצה והשערים שרופים באש כקדמתן, שישראל לא בנו חומות העיר ושעריה כי אם בניין בית המקדש לבדו". לפי פירוש זה התרשם חנני מחורבות ירושלים שנשארו בשממתן כך מאז חורבן העיר והמקדש על ידי נבוכדנצר, למעלה ממאה שנה. הפירוש האחר מבקש לראות קשר בין מה שנתגלה לעיני חנני לבין מה שמסופר בפרקנו. לדעת אסכולה פרשנית זו הרסו הפרסים את החומה, שהחלו בבנייתה ללא רשיון בתחילת מלכות ארתחשסתא, וזה גם פשר "היהודים הפליטה אשר נשארו מן השבי" (שם, שם, ב). מפרשים אלה סבורים שבפשיטה של רחום ושמי הסופר ורעיהם, שפשטו בזרוע וחיל על בוני החומה (עזרא, ד', כג) נלקחו שבויים רבים.

נוטה אני לשיטת רש"י, משום שאף אם הצליחו היהודים להתחיל במלאכת שיקומן של חומות העיר, אין להפריז ולראות בהתערבות הגורם העוין בארץ ישראל, שפעל בחסות המלך ארתחשסתא "באדרע וחיל", מעין חורבן חדש והגליית תושבי העיר, אשר תצדיק את הלשון "הנשארים אשר נשארו מן השבי שם במדינה"¹⁷ (נחמיה, א', ג). כפי שהטעמנו, לא עלה בידי היהודים בניסיונם לבנות את העיר לעשות מעשה של ממש, ובעוד המלאכה הייתה באיבה, השביתוה צרי יהודה ובנימין. הפרצות המתוארות בחומות ירושלים ושעריה השרופים מתייחסים אפוא למצב המתמשך מימי חורבן העיר וניתוף חומותיה על ידי נבוכדנצר¹⁸. הביטוי "הנשארים" ביחס ליושבים "שם במדינה",

¹⁶ מן הדכרונה שבעזרא, ו', ד, עולה, שכורש נטל על עצמו את הוצאות הבנייה של המקדש. דריוש חזר ואישר את מימון הוצאות הבניה "מנכסי מלכא" (שם, שם, ח), ואף הוסיף את הוצאות מימונה של עבודת הקודש במקדש, בהתאם לקביעת כוהני המקדש בירושלים (שם, ט). כפי שראינו לעיל, הורה ארתחשסתא לאסוף שומר הפרדס למלא את מבוקשו של נחמיה בתחום עצי הבנייה.

¹⁷ מדברי האזהרה של ארתחשסתא "וזהירין הו ש'לו למעבד..." (עזרא, ד', כב) ניתן להסיק, שרחום וחבר מרעיו הוזהרו שלא לפגוע פיזית ביהודים, אלא רק לגרום לביטול המלאכה הבלתי חוקית.

¹⁸ ירושלים השוממה והחרבה, מנותצת החומה, נחשבת ל'חרפה', וביטוי זה, שנחמיה משתמש בו כדי לעודד את אנשי ירושלים "לכו ונבנה את חומת ירושלים ולא נהיה עוד חרפה" (נחמיה, ב', ט), שאול מדבריו של חנני: "הנשארים אשר נשארו... שם... ברעה גדלה וחרפה..." (שם, א', ג). הביטוי 'חרפה' כמתאר את שממות ההיכל והעיר, נזכר לראשונה בפי המקונן "...הביטה וראה את חרפתנו" (איכה, ה', א), ובהמשך הוא מפרט את החרפה: "...הר ציון ששמים שועלים הלכו בו" (שם, שם, יח). גם דניאל בגולה מזכיר בתפלתו את "ירושלם ועמך לחרפה לכל סביבתינו" (דניאל, ט', טז). על יסוד זה חיבר רבנו גרושום מאור הגולה את הפזמון 'זכר ברית אברהם': "העיר הקודש והמחוזות / היו לחרפה ולבזות...", וזאת משום ש: "אזכרה אלהים ואהמיה / בראותי כל עיר על תלה בנויה / ועיר האלוהים מושפלת עד שאול תחתייה..." (מתוך הפזמון 'הי' ה" ל'אמתי').

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

כמוהו כביטוי "הנשאר" הידוע מימי שיבת ציון¹⁹ כמכוון לנשאר מגלות נבוכדנצר וחורבן הבית²⁰. אחרי כישלונם של היהודים לבנות את העיר וחומותיה ללא רשיון מלכותי, נזהר נחמיה ואיננו מבקש מארתחשסתא במפורש לבנות את חומות ירושלים. בתבונתו המדינית וכמי שבקי בהליכות חצר המלוכה, מדגיש נחמיה בבקשתו מן המלך מומנט סנטימנטלי אנושי - "...אשר תשלחני אל יהודה אל עיר קברות אבתי ואבננה..." (שם, ב', ה). אילו גילה נחמיה במפורש את מבוקשו לבנות את חומות העיר ירושלים, ייתכן מאוד שבקשתו הייתה נדחית על הסף או לפחות הייתה מושהית. בבקשתו לבנות את "עיר קברות" אבותיו, חוזר נחמיה על דבריו הראשונים, שבהם נימק את צערו הרב על "העיר בית קברות אבותי", שהיא "חרבה ושעריה אכלו באש" (שם, שם, ג). ודוק - נחמיה איננו מזכיר את שם העיר, כדי לא להזכיר לו לארתחשסתא את דברי הקטרוג שהובאו לפניו בעבר על ירושלים - "קרייתא מרדתא", העיר המורדת (עזרא, ד', יב), עיר שהייתה מזקת מלכים מימות עולם (שם, שם, טו). בבקשתו של נחמיה לבנות את עיר קברות אבותיו, הוא מבקש כאילו לשקם בית קברות ולהקיפו בגדר. בבקשתו המנוסחת היטב אין למצוא כל רמז לבניית עיר בירה, או מטרופולין למדינה כולה. בדבריו על "עיר קברות" אבותיו אין רמז שמדובר בעיר חיה, שמפכים בה חיים חדשים סביבות המקדש שנבנה לא מכבר. באיגרת רחום הוזכר המלך מן הנזק שעלול לצמוח לקופת המדינה, כאשר העיר תיבנה והיא תוכרז כעיר ריבונית בלתי תלויה במלכות פרס. יחד עם רשיון הבנייה של העיר קיבל נחמיה גם מינוי לשמש פחה בארץ יהודה, ועל כן לא היה על המלך לחשוש מאי תשלום המסים המלכותיים, שכן על גבייתם היה ממונה הפחה.

*

טרם שנשיב לשאלה, מדוע הוקדמו הסיפורים על מה שאירע בימי אחשורוש ובימי ארתחשסתא, והוכנסו לפרק הרביעי בספר עזרא באמצע הסיפור על השבתת מלאכת הבנייה של המקדש, נתייחס תחילה לאזכורו השני של ארתחשסתא בספר עזרא שלא במקומו ושלא ברצף הסיפורי - בפרק ו'. בניית הבית השני שלמה בשלושה באדר, שנת שש לדריוש (עזרא, ו', טו), כעשרים שנה אחר

¹⁹ "מי בכס הנשאר אשר ראה את הבית הזה..." (חגי, ב', ג), או "וכל הנשאר מכל המקומות אשר הוא גר שם" (עזרא, א', ד) - על פי פירושו של זר כבוד לכתובים אלה (ראה 'דעת מקרא', לחגי ולעזרא, שם).

²⁰ אמנם בפירושו לנחמיה, א', ד, מניח זר כבוד קיומו של מאורע כלשהו בימי ארתחשסתא או בימי אחשורוש, שגרם ל"שבי" הנזכר כאן, כי לא ייתכן לדבר על "הנשארים" מימי חורבן הבית שאירע מאה וארבעים שנה קודם לעלייתו של נחמיה ('דעת מקרא' לנחמיה, שם, הערה 7). אולם לפי דעתי לא אירע חורבן ובוודאי לא "שבי" כתוצאה מאיגרת רחום, כי צרי יהודה בהנהגת רחום ושמשו באו רק לבטל את מלאכת הבונים, למנוע המשך הבנייה שרק החלו בה, והיה עליהם להימנע מפגיעה באיש כפי שעשוי להישמע מאזהרת המלך "וזהירין הוו שלו למעבד על דנה, למה ישגא חבלא להנזקת מלכין" (עזרא, ד', כב), על פי פירושו של זר כבוד ב'דעת מקרא'. בדברו על "הנשארים אשר נשארו מן השבי שם במדינה" התכוון חנני ליושביה המועטים של ירושלים דאז, לפני אכלוס העיר על ידי נחמיה. יושביה של ירושלים בימי שיבת ציון היו בניהם של שארית הפליטה, ששרדו מחורבן בית ראשון. בדרך תפילתו מכנה עזרא הסופר את היהודים בני דורו: "...כי נשארו פליטה כחיום הזה" (עזרא, ט', טו).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

יחסו את הבית בימי כורש²¹. מלכי פרס שסייעו לבניית הבית היו כורש ודריוש, והנה למרבה הפליאה צירף בעל ספר עזרא למלכי החסד שסייעו לישראל גם את ארתחשסתא: "...ושכללו מן טעם אלה ישראל ומטעם כורש ודריוש וארתחשסתא מלך פרס" (שם, שם, יד)²². תשובה לפליאה זו מצויה בדברי ר' זרחיה הלוי בפירוש 'המאור הקטן' לפרק א' של מס' ראש השנה: "...זה שכתוב 'ומטעם כורש ודריוש וארתחשסתא מלך פרס' - שלושה מלכים היו, והרי הוא כמו שאמר 'מלכי' פרס, כי כל אחד מהם היה מלך פרס. והשניים הראשונים [=כורש ודריוש] הוזכרו לעניין בניין הבית, שכורש היה המתחיל ודריוש היה המשלים. וסמוך [=וסמך] להם ארתחשסתא... שאף הוא בנה חומות ירושלים... ובכולן נתקיימה נבואת ישעיה שכתוב: 'ובנו בני נכר חמתוך ומלכיהם ישרתונך' (ישעיה, ס"ו, י)...".

בסיום חלק זה של ספר עזרא, הדין בבניית הבית השני, ראה בעל ספר עזרא את המקום הראוי להזכיר בכפיפה אחת את כל מלכי החסר שמלכו בפרס, אשר היטיבו לישראל, איש איש בעניינו, איש איש בדרכו. כורש התיר ליהודי הגולה לעלות ארצה ולבנות בירושלים את בית המקדש. בימי דריוש ובסיועו הושלמה בניית הבית השני. בימי ארתחשסתא נבנתה חומת ירושלים והושלם בכך המפעל של עיר הקודש והמקדש.

בזכות מעשיהם הטובים זכו שלושת מלכי פרס אלה להיזכר בהעלם אחד עם מלכו של עולם, שלפי השקפת המקרא, מטעמו נבנה הבית²³. לא נזכרו להם פה למלכים אלה סטיותיהם ועוולותיהם במהלך שנות מלכותם. לא נזכר לו לכורש שהוא ביטל את העלייה לארץ²⁴ ושבאחרית ימיו שעה לטענותיהם של צרי יהודה ובנימין שדרשו ממנו להפסיק את בניית הבית. גם לארתחשסתא לא נזכר כאן, בסיפור חגיגי זה של השלמת בניין המקדש, שבתחילת מלכותו מנע משבי ציון לבנות את העיר ירושלים. מלכי אומות העולם קיבלו את שלטונם ועצמתם מאת ה', כדי לבצע את תכניתו של ה' ולמלא את רצונו, כפי שנאמר בנבואת ישעיהו על כורש: "...וכל חפצי ישלם ולאמר לירושלם תבנה והיכל תוסד" (ישעיה, מ"ד, כח). כורש כונה בכינויים "רע" (שם, שם) ו"משיחו" של ה' (שם, מ"ה, א),

²¹ לא נשתמר בידינו תאריך מלא למעמד ייסוד ההיכל המתואר בעזרא, ג'; הכתוב פותח שם - "ובשנה השנית לבואם אל בית האלהים לירושלם בחדש השני החלו זרובבל..." (שם, ח). ובמה הוחל? "ויסדו הבנים את היכל ה'..." (שם, י). מאחר שאין לנו יודעים בוודאות איזוהי השנה הראשונה "לבואם אל בית האלהים", אין לנו יודעים איזוהי השנה השנייה ובאיזוהי שנה למלכות כורש החלו הבונים במלאכתם. ציון השנה "ובשנה השנית לבואם אל בית האלהים" מתייחס ככל הנראה ללשון הכתוב בעזרא, ב', סח: "...בבואם לבית ה' אשר בירושלם...", ומדובר שם בעולים שבאו עם זרובבל, כנראה בשנה השנייה למלכות כורש. אמנם כורש הכריז על רשיון העלייה לארץ ובניית המקדש כבר בשנה הראשונה למלכותו ("ובשנת אחת לכורש") אך רק מעטים עלו סמוך להכרזתו; היו אלה ראשי האבות וכל אלה שהעיר ה' את רוחם (שם, א', ה). בראש קבוצת חלוץ זו, שהביאה עמה את כלי בית ה', עמד ששבצר "הנשיא ליהודה", ואולם העלייה הגדולה שבאה עם זרובבל נזקקה ככל הנראה להכנות מרובות, ועל כן אין זה סביר להניח שעלתה לפני שנת מלכותו השנייה של כורש. אם נניח שהכרזת כורש ניתנה סמוך לכיבוש בבל, בשנת 539 לפנה"ס, הרי שייסוד ההיכל אירע בשנת 537 או שנת 536 לפנה"ס. מאחר שחונכת הבית השני חלה באדר, שנת שש לדריוש, היא שנת 515 לפנה"ס (על פי הלוחות הכרונולוגיים של Parker-Duberstein) נמשכה מלאכת הבנייה - כולל תקופת ההשבתה של הבנייה - 22-21 שנה.

²² לשון היחיד בסופו של פסוק זה, "מלך פרס", במקום "מלכי פרס" בלשון רבים, משמשת אסמכתא לדרשה "הוא כורש הוא דריוש הוא ארתחשסתא" (ראש השנה, ג, ע"ב); כלומר - מדובר בפסוק זה במלך אחד, שיש לו שלושה שמות או כינויים. במסגרת מאמרנו זה אכמ"ל בעניין אזכורם זה בצדו של זה, כביכול כשווים, של מלכי פרס בצדו של אלוהי ישראל: "מן טעם אלה ישראל ומטעם כורש ודריוש...".

²³ כפי שהזכיר כורש בראש הכרזתו: "כל ממלכות הארץ נתן לי ה' אלהי השמים והוא פקד עלי לבנות לו בית בירושלם..." (עזרא, א', ב).

²⁴ ממקורות רבים בספרות חז"ל עולה שזמן לא רב אחר שהתיר כורש את עלייתם של יהודי הגולה לא"י, הוא חזר בו וגזר: "מאן דעבר עבר, ומאן דלא עבר - לא יעבור" (פתיחתא לאס"ר, ס"ח; קוה"ר, פ"י, יב-יג; שהש"ר, פ"ה, ה, ועוד).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אך בסופו של דבר גם אם מילא את רצון ה', נכונים דברי הנבואה ביחס אליו: "אכנך ולא ידעתני" (ישעיה, מ"ה, ד). פעולותיהם של מלכי אומות העולם, גם אם לכאורה נעשו לטובת ישראל, נעשו בראש וראשונה לצורך עצמם, כפי שדרש ר' אלעזר את מאמרו של שלמה - "חסד לאומים חטאתי" (משלי, י"ד, לד): "כל צדקה וחסד שאומות עובדי כוכבים עושין - חטא הוא להן, לפי שאין עושין אלא להתגדל בו" (בבא בתרא, י, ע"ב), וכראיה לדבריו מביא ר"א את דרישת דריוש מן היהודים "די להון מהקרבין... ומצלין לחיי מלכא ובנוהיי" (עזרא, ו', י) - שהייתה מעין תנאי להטבות שהיטיב ליהודים²⁵. הרעיון שמלכי אומות העולם סבורים שהם מבצעים את תכניותיהם שלהם, אך אליבא דאמת הם שלוחי ה' לעשות את רצונו, מובע גם בספר עזרא, ברמיזה, בסיומו של פרק ו'. בסיפור על שמחת העם בעת חגיגת הפסח הראשונה שנחוגה אחרי חנוכת הבית השני, מציין הכתוב: "והסב לב מלך אשור עליהם לחזק ידיהם במלאכת בית האלהים..." (שם, כב). לכאורה תמוה: מה עניינו של מלך אשור לכאן, והלא בתקופה הפרסית אנו מצויים? מה ראה הכתוב לכנות את דריוש מלך פרס בכינוי 'מלך אשור'? היטיב להשיב על שאלה זו ר' משה קמחי²⁶ בפירושו על אתר: "...והזכיר אשור ולא פרס, כי מלכי אשור החריבו ארץ ישראל, ועתה הסב לבו ממחשבתו הרעה לטובה, וזה טעם לחזק ידיהם..."²⁷. הראשונה בין המעצמות הגדולות במזרח התיכון שעלתה על הארץ להחריבה, הייתה אשור. בשעה חגיגת זו של חגיגת הפסח בראשית הבית השני מתוך שלווה ושמחה, ראוי להזכיר ולזכור שה' הוא שהסב לב המלכות לטובה. תחילה עלתה אשור "שבט הנגש" של הקב"ה (ישעיה, ט"ג) להרע לישראל. כעת זכו ישראל וה' הסב לב המלכות הנכריה לטובה.

ראינו אפוא שבעל ספר עזרא הקדים להזכיר את שמו של ארתחשסתא כבר בפרק ו', במסגרת סיום מלאכת בית ה'. המקדש נבנה בימיהם של כורש ודריוש, ואולם בעל ספר עזרא ראה כאן את המקום להקדים ולהזכיר את ארתחשסתא כדי לכלול אותו עם כל מלכי החסד בימי שיבת ציון.

*

דרך ריכוזית זו של בעל ספר עזרא היא גם המפתח לשאלה מה ראה המספר לכלול בפרק ד', הדרך בהפרעות לבניית הבית, גם את הסיפורים מימי אחשורוש וארתחשסתא, שאירעו אחרי השלמת בנייתו של הבית.

כשם שבימי כורש השטינו על היהודים וגרמו לביטול בניית הבית השני, כך השטינו על היהודים בימי אחשורוש ובימי ארתחשסתא. השטנה שהחלה עוד בימי כורש המשיכה עד שנת מלכותו

25 ראה בבבא בתרא, שם, גם את הסבריהם של ר' יהושע, של רבן גמליאל ושל ר' אלעזר המודעי לענייננו.
26 הפירוש לספר עזרא המיוחס במקראות גדולות; ובמרבית הדפוסים לר' אברהם אבן עזרא, אינו אלא פירוש של ר' משה קמחי (בן למשפחת הפרשנים הנודעים בימי הביניים: ר' יוסף קמחי - האב, ור' דוד - האח), כפי שדייקו לציין בחלק מן הדפוסים הראשונים של 'מקראות גדולות' (ויניציה, ש"ח; וויניציה, ש"ח). מחקרים השוואתיים גילו, שאין תיאום בין הפירוש הנדון לספר עזרא לבין פירושי ראב"ע לספרי מקרא אחרים שבהם הוא מפרש פסוקים מעזרא או מתייחס לפירוש שכתב לעזרא (שטרם הגיע לידנו!). מקור הטעות לייחס את הפירוש לראב"ע הוא ככל הנראה 'מקראות גדולות' ויניציה, שנת רפ"ה. אף על פי שבמהדורות מאוחרות יותר שיצאו בוויניציה תוקנה הטעות, כנוצר לעיל, חזרו וייחסו את הפירוש הנדון לראב"ע במקראות גדולות; שהודפס בבאזל בשנת שע"ט, ומני אז מיוחס הפירוש לספר עזרא בכל הדפוסים לראב"ע, ולא למחברו האמתי - ר' משה קמחי. וראוי להשיב אבדה לבעליה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הראשונה של דריוש, ומכאן שגם המלכים שמלכו אחרי כורש²⁷ נטו אחר צוררי יהודה ובנימין, וגילו עוינות לשבי ציון. למלכים אלה, שביקשו להתנכל לעם ישראל, צירף בעל ספר עזרא את אחשורוש, שבתחילת מלכותו כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלים (והצענו לעיל שני הסברים אפשריים בדבר מהות שטנה זו). כן צורף למחרזות מעשי התנכלות אלו המעשה שאירע בימי ארתחשסתא. גם ארתחשסתא שעה לדברי הקטרוג של רחום ורעיו, וציווה להשבית את בניית העיר בזרוע וחיל.

המסקנה העולה מפרק ד', כפי שבעל ספר עזרא מבקש להביעה, היא, שביסודם כל מלכי פרס לא אהבו את ישראל, ונטו אחרי דברי מלשינות ושטנה, שצוררי ישראל העלילו עליהם. כל מלכי פרס התנכלו לעם ישראל בדרכים שונות²⁸ ורק בחסדי ה' לא עלה זממם בידם. את דברי עזרא בתפילתו "לפני בית האלהים" (עזרא, י', א): "ויט עלינו חסד לפני מלכי פרס לתת לנו מחיה..." (שם, ט', ט), פירשו חז"ל: "אימתי? בזמן המן" (מגילה, יא, ע"א).

גם בסיפור על ביקורו של תתני בירושלים, בעזרא, פרק ה', מדגיח הכתוב, שרק מתוך השגחה מיוחדת של "עיני ה'"²⁹ לא הצליחו שונאי ישראל³⁰ להשבית גם הפעם את מלאכת הבנייה. יושם לב שהלשון "ולא בטלו המון" בסיפור ביקורו של תתני (עזרא, ה', ג) באה בניגוד ללשון "ובטלו המון באדרע וחיל" (לעיל, ד', כג), המציינת את התוצאה שנגרמה מאיגרת רחום.

כשם שמזימתם של צרי יהודה ובנימין להשבית את מלאכת בנייתו של בית ה' לא עלתה בידם, ובסופו של דבר שלמה מלאכת הבנייה בהצלחה ואפשר היה לחנוך את המקדש "בחדוה" (שם, ו', טז), כך לא עלתה בידי צוררי ישראל בימי נחמיה למנוע את בניית העיר ירושלים, ובסופו של דבר, בשנת עשרים לארתחשסתא, נשלמה מלאכת החומה, וחונכתה נחוגה בשמחה גדולה (נחמיה, י"ב, מג). גם המזימה שנקמה בימי אחשורוש אודות יושבי יהודה וירושלים בוטלה בסופו של דבר, "וליהודים היתה אורה ושמחה" (אסתר, ח', טז).

כל הסיפורים מן התקופות השונות שבמלכות פרס, שהוכנסו יחד בפרק הרביעי של ספר עזרא צורפו יחד מתוך מגמה להביע את הרעיון "שבכל דור ודור קמים עלינו לכלותנו", כלשון בעל ההגדה של פסח, ואף שבשעתה נראתה כל סכנה כממשית ביותר, המסכנת את קיומו של העם, צמחה בסופו של דבר ישועת ה': "והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם".

*

²⁷ מן הפאפירוסים שנתגלו ביב ידוע לנו כנבזוי בנו של כורש (אוסף קאולי מסי' 32; ב' פורטן, עמ' 98-99) וזהו המלך שההיסטוריונים היוונים כינוהו כמביסוס. רש"י מזכירו בפירושו לדניאל, י"א, ב, וכן בעל מדרש דניאל (שם) ור"י אברבנאל ב'מעניי הישועה' (המעניין ה-יא) בין כנבזוי, בנו של כורש, לבין דריוש מלך במשך תקופה קצרה מלך נוסף, הוא ברזי ('גומת המג') - ראה בנספחות לעזרא ונחמיה, מהד' ידעת במקרא, עמ' 3.

מלכים אלה לא נזכרו במקרא כי לא אירע בימיהם שינוי משמעותי ביחסם לישראל, וראה בנידון דבריי בספרי 'מבוא לספרי שיבת ציון במקרא', סדרם של מלכי פרס, בעיקר עמ' 68-69.

²⁸ ביחס לכורש אמרו חז"ל ש'החמיץ' (ראש השנה, ג, ע"ב) ולבד מהחמצתו ביחס לעליית הגולים, שעמדנו עליה לעיל בהערה 24, ראו חז"ל בתכנית הבנייה - "ונדבך די אע חדת" (עזרא, ו', ד), שיוכנס בין נדבכי האבן, כוונה זדונית: "אי מרדו בי יהודאי איקלייה בנורא" (ר"ה, ד, ע"א).

²⁹ הלשון "ועין אלהים הות על שבי יהודאי..." (עזרא, ה', ה) באה לרמוז שנתקיימה נבואת זכריה על "עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ" (זכריה, ד', י), כפי שפירש רד"ק את הנבואה שם: "שהם משוטטים בכל הארץ, והוא רואה המצירים לישראל וישמרם מידם שלא ישלטו בהם". מוטיב העיניים נזכר בנבואת זכריה גם בפרק ג', ט: "על אבן אחת שבעה עינים". גם דברי הנביא "מי אתה הר הגדול..." (זכריה, ד', ז) עשויים לרמוז למכשולים ששליטי פרס ביקשו להערים בדרכם של שבי ציון, כפי שיונתן ב"ע תרגם שם: "מה את חשיבא מלכותא טפשתא..." ורד"ק ייחס במפורש את כוונת הנבואה לביקורו של תתני.

³⁰ כך משמע מדברי רש"י על אתר, שביקורו של תתני קשור במעשיהם של צוררי ישראל, וזו דעת המפרשים החדשים (השווה: רודולף בפירושו לעזרא על אתר, ואחרים).

סיומו של פרק ד' בספר עזרא "באדין בטלת עבדת בית אלהא..." מתקשר למסופר בחלקו הראשון של הפרק, ששם סופר ש"עם הארץ" ריפו את ידי הבונים והבהילים ממלאכתם (שם, ד) ואף שכרו "יועצים להפר עצתם" של שבי ציון (שם, ה). כתוצאה מכל אלה "בטלת עבדת בית אלהא" (שם, כד).

מדוע חזר הכתוב על הידיעה שכבר נמסרה בתחילת הפרק בלשון העברית: "...להפר עצתם כל ימי כורש... ועד מלכות דרוש..." (שם, ה)? כיוון שהמספר קטע את סיפור בניית המקדש בימי כורש ודריוש, והקדים להביא שני סיפורים על מאורעות שאירעו בימי אחשורוש ואתחשסתא, "חזר הכתוב לעניינו הראשון", כלשון רש"י בפירושו לבראשית, ג', ב. "עניינו הראשון" שהזכיר רש"י שם, הוא סיפור קריאת השמות שבפרק ב', אלא שהפסיק הכתוב בסיפור הנחש, והוצרך לחזור לקריאת השמות ביחס לחוה: "ויקרא האדם שם אשתו חוה..." (שם, ג', כ).

לפי זה ערוך פרק ד' בספר עזרא כסיפור מסגרת בראשו ובסיומו, ואילו באמצעו הוכנסו סיפורים מתקופות זמן אחרות. דוגמה לסיפור בעל מבנה מעין זה הוא סיפור יוסף, שבאמצעו הוכנס סיפור מעשה תמר. הידיעה בסיום פרק ל"ז בספר בראשית "והמדנים מכרו אתו [=את יוסף] אל מצרים..." שבה וחוזרת בראש מרק ל"ט: "ויוסף הורד מצרימה..." ; וזאת משום שבאמצע סיפור יוסף הוכנס סיפור אחר הדין באנשים אחרים, במקום התרחשות אחר, ואולי אף בפרק זמן אחר³¹. גם בסיפור יוסף פירש רש"י "חוזר לעניין ראשון" (בפירושו לבראשית, ל"ט, א) והוא ממשיך: "אלא שהפסיק בו כדי לסמוך..." כמו בשני הסיפורים האלה שבתורה³², כך גם כאן הפסיק הכתוב בסיפור מלאכת המקדש, כדי לסמוך סיפורים נוספים שאירעו בימי שיבת ציון, שבהם נכתבו מכתבי שטנה אודות היהודים, במגמה לפגוע בהם.

הלשון "באדין", במשמעות 'אז', דומה ללשון "בעת ההיא" שבראש סיפור יהודה ותמר. כמו שם כן גם כאן כוונת הלשון לרמוז שאין כאן סמיכות זמנים דווקא, אלא סמיכות עניינים. בסיפור יוסף באה הלשון "הכר נא" (שם, ל"ז, לב) ואותה הלשון, "הכר נא" חוזרת בסיפור יהודה ותמר (שם, ל"ח, כה). נקל להרגיש שבאמצעות הלשון הזוהי ביקש הכתוב לקשור בין שני הסיפורים³³.

בפרקנו מתקשר הסיפור שאירע בימי אתחשסתא, שבו עלה בידי הצוררים להשבית את מלאכת בניית העיר, לסיפור שאירע בימי כורש, שגם אז עלה בידי צרי יהודה ובנימין להשבית את מלאכת בניית הבית, באמצעות הביטוי "בטלת" בימי אתחשסתא - "בטלו המו" (שם, כג) ואף בימי כורש "בטלת עבדת בית אלהא"³⁴.

³¹ כדעת רב"ע, שסבור, שמעשה יהודה ותמר אירע לפני מכירת יוסף, וכך גם פירשו התוספות בפירושו על התורה, וזו גם דעת רלב"ג ומפרשים נוספים.

³² דוגמה נוספת לקיטועו של סיפור והכנסת סיפור אחר באמצעו, מצוי בבראשית, פרק כ"ח. אחרי שסיפרה התורה, שיעקב נשלח על ידי אביו למשפחת אחי אמו, ונאמר "וילך פדנה ארם" (שם, ה), מספרת התורה על עשו שנשא לאשה את מחלת בת ישמעאל (שם, ח-ט). כיוון שקטעה התורה את סיפור יציאתו של יעקב מבית אביו, חוזרת התורה בשנייה על ידיעה זו בפסוק ז: "ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה" (שם, י). ואכן גם שם העיר רש"י: "...הפסיקה עניין בפרשתו של יעקב... ומשגמר חזר לעניין הראשון". ויש במקרא דוגמות נוספות למבנה סיפורי מעין זה.

³³ "תורה משחקת על הבריות. אמרה ליהודה: אתה אמרת לאביך הכר נא, חייך שתאמר תמר הכר נא" (ב"ר, פפ"ה).

³⁴ פעם נוספת משתמש הכתוב בפועל 'בטל' בספר עזרא, כהקבלה ניגודית לשני מעשי הביטול המסופרים בפרק ד'. בסיפור אודות ביקורו של תתני פחת עבר. נהרה בירושלים מציין הכתוב "ולא בטלו המו" (שם, ה', ה), כדי להדגיש: שלא כבעבר, בימי כורש ובתחילת מלכות דרוש, עת עלה בידי צרי יהודה להשבית את מלאכת הבנייה, כעת, משקמו נביאי ה' וחיוקום בשם ה' לשוב למלאכת הבנייה, לא יכלו להם שונאיהם, "ולא בטלו המו". וכן: שלא כמו בסיפור אודות איגרת רחום שגרמה לביטול מלאכת הבנייה (של העיר), כעת לא עלה בידי צורי ישראל לבטל את מלאכת הבנייה. בסך הכול משתמש בעל ספר עזרא שש פעמים בפועל 'בטל' בפרקים ה-י: פעמיים באה לשון 'בטל' בפרק ד' ביחס להשבת הבנייה של המקדש: "באדין בטלת עבדת בית אלהא והות בטלא..." (כד). פעמיים גאה לשון 'בטל' בסיפור השבת מלאכת החומה, בפרק ד': "לבטלא גבריא אלך" (כא) וכן "ובטלו המו באדרע וחיל" (כג). כנגדם באה פעמיים

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

ר' אברהם אבן עזרא סבור, שלא רק "בעת ההיא" שבראש סיפור יהודה ותמר רומז לחוסר סדר כרונולוגי, אלא גם הכותרת "בעת ההיא" בדברים, י', ח, רומזת לתופעה זו של אין מוקדם ומאוחר במקרא, שכן הבדלת הלוויים המסופרת בדברים, שם, אחרי הכותרת "בעת ההיא", איננה קשורה כרונולוגית לסיפור המסע גודגודה המתואר בפסוק ז, שכן המסע אירע בשנת הארבעים, ואילו הבדלת הלוויים נעשתה בשנה השנייה לצאתם ממצרים.

הלשון "באדין" כאן איננה מבקשת לקשור בין הסיפור שאירע בימי ארתחשסתא, פסוקים ז-כג, לבין תיאור תוצאות מעשי ההפרעות לבניית המקדש, "באדין בטלת עבדת בית אלהא". איגרת רחום גרמה לביטול בנייתה של ירושלים, כפי שפירש ארתחשסתא באיגרת התשובה שלו: "...וקריתא דך לא תתבנא..." (כא). "באדין" בראש פסוק כד, בראש משפט החזרה, המחזיר אותנו לעניין הראשון שבפרק, עשוי אף לרמוז שאין קשר זמני-כרונולוגי בין שני הסיפורים, וכמוהו כ"בעת ההיא" לפי שיטת ראב"ע. גם אין זה מן הנמנע ש"באדין" כאן משמש פתיחה לתיאור רקע המסופר בראש פרק ה': "והתנבי חגי נביא וזכריה" וגו'. על רקע הפסקת הבנייה, על רקע המחל בירושלים ובהר הבית באו דברי החיזוק והעידוד של נביאי ה'.

לשון 'בטל' בדרך השלייה, שלא לבטל, בפרק ה', שזמנו אחר כניסת נביאי ה' לפעילות עידוד הבנייה: "ולא בטלו המו" (ה) וכן "די לא לבטלא" (ח).